

Святохо Н.В.

УДК 502.3:625.5

ОБГРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИТРАТ НА ПРИРОДООХОРОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Питання ефективності розглядалося в багатьох теоріях. Так, ефективність як цілісна категорія розглядається в загальній теорії організації, представниками якої є О. О. Богданов [2], В. П. Боголепов [3], Р. О. Коренченко [6] тощо. Теорія витрат розглядає ефективність як завдання оптимальності, а саме встановлення рівноваги між достатнім та необхідним. Теорія виробництва ефективність розглядає з позиції результативності діяльності, а саме як відношення отриманого чистого прибутку до сукупності витрат. Кожна теорія додала до поняття "ефективність" свої особливості, але вони відповідають конкретним умовам та особливостям діяльності самого підприємства та його підсистем. З проблемами формалізації ефективності стикаються в кожній з теорій, і кожна з них пропонує своє бачення цієї формалізації. Враховуючи досвід визначення, вимірювання та оцінювання ефективності ми бачимо, що визначення ефективності саме витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства відсутнє. Це сталося з декількох причин: природоохоронну діяльність промислового підприємства ніколи не розглядали як його самостійну підсистему; витрати на природоохоронну діяльність промислового підприємства весь час визначалися за залишковим принципом; фінансування такої діяльності вважається недоречним через те, що навколо існує безліч соціальних, економічних та інших проблем, які прямо не пов'язані з природоохоронною діяльністю промислового підприємства.

Тому можна виділити три різних підходи до поняття ефективності, що визначаються теорією організації: традиційна теорія, теорія людських ресурсів та системна теорія організації. Традиційна теорія визначає ефективність як досягнення організацією незмінних цілей за допомогою засобів, що є в наявності, та покращення співвідношення між отриманим результатом та витратами (тобто досягнення максимально

ОБГРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИТРАТ НА ПРИРОДООХОРОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

можливих витрат для отримання запланованого рівня охорони навколишнього середовища при визначеному рівні технології). Теорія людських ресурсів наполягає на тому, що такий механістичний підхід до визначення ефективності діяльності організації є непридатним для її людського аспекту. У даній теорії до традиційної концепції ефективності додають поведінкові аспекти. Вони стають настільки важливими, що висуваються як один з критеріїв оцінки, вказуючи на успішність функціонування організації, тобто її ефективність. Обидва підходи розглядають організацію як достатньо закриту систему. У нашому випадку промислове підприємство розглядається як відкрита економічна система, тому внаслідок взаємодії із зовнішнім середовищем багато її елементів змінюються. На рухливість організаційної системи впливають ендо- та екзогенні чинники. Ситуації, що виникають, є динамічними та потребують нових стратегій. Для досягнення ефективності економічна система повинна бути високопродуктивною, її персонал має відрізнятися адаптивністю до нових умов, а саме конструктивною поведінкою та здатністю пристосовуватися до ситуації, що склалася в певний момент часу. Системна теорія організацій також передбачає досягнення цілей та позитивних установок, але при цьому організація повинна бути гнучкою та здатною пристосовуватися до впливу зовнішнього оточення. Вплив на промислове підприємство можна розглядати з трьох позицій: це примусовий вплив на його діяльність із боку владних органів із застосуванням адміністративно-правових важелів; це вплив, що формується на рівні суспільної свідомості та впливає на зсув парадигми діяльності промислового підприємства внаслідок зміни умов господарювання; це вплив на рівні окремої людини (особистості), який характеризується зміною думок щодо певних процесів та явищ [4]. Якщо перший вид впливу є примусовим, то інші є усвідомленими. Причому саме усвідомлений вплив є найбільш складним у формуванні, але в той же час і найбільш значущим для результативності підприємства. Таким чином, ігнорування хоча б одного з цих впливів зовнішнього оточення на промислове підприємство призведе до того, що воно не зможе досягти ефективності своєї діяльності в цілому та природоохоронної діяльності зокрема.

Згідно з теорією організації, ефективність у цілому визначається як результативність, а саме співвідношенням між фактично отриманими результатами за допомогою наявних ресурсів, які є в розпорядженні підприємства, та максимально можливими результатами, які можна отримати за їх допомогою в ідеальних умовах [15, 16].

Проблема визначення ефективності природоохоронної діяльності промислового підприємства та витрат на неї достатньо складне завдання, тому що вона характеризується складним набором взаємопов'язаних складових. У межах традиційного вузького математичного підходу таке багатогранне поняття, як ефективність витрат на природоохоронну діяльність промислових підприємств, виміряти неможливо, хоча б тому, що дуже складно кількісними критеріями виміряти цінність кожної складової, від якої залежить ефективність витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства. Ще складніше забезпечити зів'язаність настільки різномірних складових, що необхідно для отримання інтегральної оцінки. Ситуація погіршується ще й тим, що багато складових за своїм змістом є суб'єктивними та залежать від поглядів та переконань конкретної особи. При цьому суб'єктивність посилюється характером проблеми, що вирішується, та середовищем (промислове підприємство), де ця проблема виникла.

Як уже зазначалося раніше, ефективність є неподільною властивістю цілого, яку не можна аналізувати шляхом розчленовування на складові, тому що вони на відміну від простих властивостей, що поділяються, прямо відбивають якість системи [80]. Тому в нашому випадку ефективність витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства потрібно моделювати, надавши перевагу одному з математичних методів. Але для побудови такої моделі потрібно побудувати систему показників ефективності. Для отримання оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства необхідно побудувати відповідну систему показників, яка б враховувала як кількісні, так і якісні характеристики цих витрат та їх вплив на певні аспекти діяльності промислового підприємства, його оточення та навколишнє середовище. Треба відзначити, що для отримання інтегральної оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства недостатньо визначення переліку окремих показників, важливо також оцінити зв'язки між ними.

Ідея об'єднати кілька різномірних показників в одній системі не нова. За останній час система показників була центральною в цілій низці моделей, у тому числі в моделі загального управління якістю (TQM), моделі управління бізнес-процесами (Business Process Management – BPM), моделі європейського стандарту якості (European Quality Assurance – EQA), сертифікати Міжнародної організації стандартизації (ISO), концепції збалансованої системи показників (Balanced ScoreCard – BSC), комплексній інтегральній системі оцінки (Global Integrated Measurement System – GIMS) [1]. Основним завданням розробки системи показників є розрахунок інтегрального показника ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства, який би виражав властивості та ознаки природоохоронної діяльності промислових підприємств та витрат на неї та дозволяв контролювати їх у режимі реального часу.

Аналіз сучасних наукових підходів до визначення ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства дозволив встановити, що основними недоліками їх методик є:

- ототожнення ефективності витрат на природоохоронну діяльність з їх економічною ефективністю, ігноруючи інші результати;
- апостеріорне визначення ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства, тобто вона розраховується за отриманими результатами;

– невраховування чинника часу в деяких методиках визначення ефективності витрат на природоохоронну діяльність, що впливає на точність отриманих результатів. Результати ж оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність, отримані із застосуванням дисконтованих методів, значною мірою залежать від вибору ставки дисконтування, а це є негативним моментом їх використання;

– неадаптованість нормативів та стандартів для визначення ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства, які можуть бути використані лише до небагатьох видів природоохоронних заходів, перш за все до звичайних їх видів. Обмеженість їх використання породжує проблему оцінки реальної ефективності вищезазначених витрат, тим самим створюється так звана "оціночна безвихідь";

– розростання даних. Для опису природоохоронної діяльності промислового підприємства можна налати довгий перелік критеріїв: цілі та завдання підрозділяються на підцілі (причому кожна має, як мінімум, одне робоче визначення) та підзавдання, у результаті чого з'являються багато критеріїв ефективності, кожний із яких відповідає своїй підцілі. Формування безмежного масиву даних веде до його некерованості та складнощів у використанні;

– ігнорування в усіх розглянутих методиках оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства непрямыми результатами, які впливають на суспільство та довкілля;

– використання розглянутих методик ускладнене тим, що не всі результати від здійснення витрат на природоохоронну діяльність промислових підприємств можуть бути виміряні кількісно. Це, в першу чергу, стосується тих показників, для яких кількісна оцінка ускладнена або неможлива, а перелік спеціальних критеріїв (умов, необхідних для оцінки) не розроблений; кількісна оцінка ускладнена або неможлива, але розроблені спеціальні критерії – перелік умов, необхідних для оцінки; можлива лише приблизна кількісна характеристика та відомі максимальний, середній та мінімальний рівні значень;

– базування всіх розглянутих методик визначення ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства тільки на точному значенні кількісних показників, але за їх допомогою складно враховувати зміну цілей та засобів їх досягнення під впливом умов, що постійно змінюються;

– відсутність чіткого відокремлення між витратами на природоохоронну діяльність промислового підприємства та іншими витратами, включаючи витрати на забезпечення загальної безпеки виробництва. Відсутність такої інформації ускладнює обґрунтування цих витрат та встановлення їх фактичної ефективності;

– невраховування чинника невизначеності зовнішнього середовища та неможливість визначення ефективності витрат на природоохоронну діяльність в умовах неповної інформації.

Для усунення вищезазначених недоліків, автор пропонує побудувати модель оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність, яка б спиралась на збалансовану систему показників, що враховують ознаки та властивості зазначених витрат. Вибір збалансованої системи показників обумовлений тим, що вона виступає певним компромісом між зусиллями з формування широких конкурентних переваг промислового підприємства та недостатньо гнучкою моделлю фінансової бухгалтерської звітності, тобто така система є певним синтезованим явищем [5]. Ця система зберігає традиційні фінансові результати, що враховують результати подій минулого періоду. Однак використання таких критеріїв є недостатнім у сучасних умовах, бо кожне промислове підприємство орієнтоване на створення власності за рахунок інвестування в клієнтів, робітників, виробництво, технологію та інноваційні проекти. Збалансована система показників доповнює систему фінансових показників – результатів минулого періоду – системою оцінок перспектив та нефінансовими показниками [5].

Завданням системи збалансованих показників оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства є трансформування ефективності даних витрат у цілком відчутні показники. Під відчутними показниками ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства ми розглядаємо кількісний або лінгвістичний опис нематеріальних складових ефективності на підставі досвіду, усвідомлених вражень та стійких переконань суб'єкта, що буде оцінювати систему показників, тобто експерта.

Принципами побудови збалансованої системи показників оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства є такі:

– можливість користування збалансованою системою показників як для зовнішніх (клієнти, акціонери тощо), так і для внутрішніх користувачів (робітники промислового підприємства);

– рівновага між показниками минулої діяльності та майбутнього росту;

– поєднання об'єктивних результатів, які легко піддаються кількісному обліку, та суб'єктивних, децю довільних параметрів майбутнього росту;

– легкість трансформування якісних показників у кількісні [5].

Показники, що входять до складу збалансованої системи показників, повинні відповідати переліку вимог, серед яких можна виділити такі:

– релевантність, тобто відповідність завданням, які має вирішувати певний показник;

– доступність для сприйняття – показник повинен бути зрозумілим для усіх членів цільової групи;

– обґрунтованість та легкість інтерпретації;

– гнучкість адаптації до нових ситуацій;

– масштабність та динамізм – показники повинні мати достатній діапазон виміру стану параметрів та тенденцій їх зміни в часі;

ОБГРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИТРАТ НА ПРИРОДООХОРОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

- достовірність – показники повинні спиратися на реальні дані (що не завжди означає високий ступінь точності);
- економічність – співвідношення витрат та вигод від доступу до даних має бути розумним; дані повинні бути стандартизованими, якісними та відновлюваними, вони мають нести своєчасну інформацію, щоб допомогти вчасно попереджати або вирішувати проблеми;
- порівнянність – показники повинні дозволити робити порівняння. Для цього мають бути прийняті зставні проміжки часу або одиниці;
- безперервність – показники повинні вимірюватися постійно або так часто, щоб забезпечити своєчасне реагування на зміну зовнішніх чинників [5].

Вибір саме збалансованої системи показників для оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства обумовлений ще й тим, що вона дозволяє досягнути балансу між довгостроковими та короткостроковими цілями, між бажаними результатами та засобами їхнього досягнення, а також між жорсткими об'єктивними критеріями та більш м'якими суб'єктивними показниками.

Збалансована система показників має включати як кількісні, так і якісні показники, які характеризуватимуть різноманітні результати природоохоронної діяльності та витрат на неї: економічні, екологічні, соціальні тощо. Як було зазначено вище, така система показників має відображати характерні специфічні ознаки та властивості природоохоронної діяльності промислового підприємства та пов'язаних з нею витрат, серед яких можна виділити такі:

- природоохоронна діяльність промислового підприємства та витрати на неї потребують особливого обліку, контролю та стимулювання через їх низьку ефективність для підприємства та важливість для суспільства;
- у сучасних умовах на багатьох промислових підприємствах природоохоронна діяльність та витрати на неї чітко не розмежовані з іншими видами діяльності та витратами, тому виникають певні складнощі з отриманням необхідної інформації для розрахунку ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства;
- при оцінці ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства в багатьох випадках визначається лише їх економічна ефективність, яка майже завжди має дуже низькі або негативні значення;

– основні ефекти від здійснення витрат на природоохоронну діяльність припадають не на підприємство, яке їх безпосередньо здійснює, а на його оточення – інші підприємства, населення, довкілля тощо. Тобто ефективність витрат на природоохоронну діяльність має переважно екстернальний характер.

Отже, при оцінці ефективності витрат на природоохоронну діяльність більш доцільно використовувати цільовий підхід, який враховує економічну вигоду, на яку очікує безпосередньо підприємство, що здійснює такі витрати, поряд з його оточенням (населенням, іншими підприємствами, навколишнім середовищем тощо). Тобто ефективність витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства є інтегральним показником, що складається із двох характеристик – інтернальної (внутрішньої щодо підприємства) та екстернальної (зовнішньої) ефективностей. На нашу думку, лише така методика розрахунку забезпечує визначення повної або комплексної ефективності, яка має місце при здійсненні витрат на природоохоронну діяльність, що підвищує привабливість даних витрат для окремого промислового підприємства. Але треба відзначити, що вищезазначені процеси повинні бути підтримані з боку держави певними дієвими механізмами.

При розробці системи показників оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства необхідно враховувати те, що часові та просторові межі впливу підприємства на навколишнє природне середовище частіше розмиті та не можуть бути зафіксовані з позиції короткострокового горизонту. Крім того, система показників, яку ми пропонуємо, повинна розроблятися з урахуванням інтересів та вимог до надання даних усіх зацікавлених груп та за участі керівників усіх рівнів управління.

Деякі показники оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність можуть бути специфічними для окремих промислових підприємств. Типовий перелік складових ефективності, що входять до інтегрального показника ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства, надано на рис. 1.

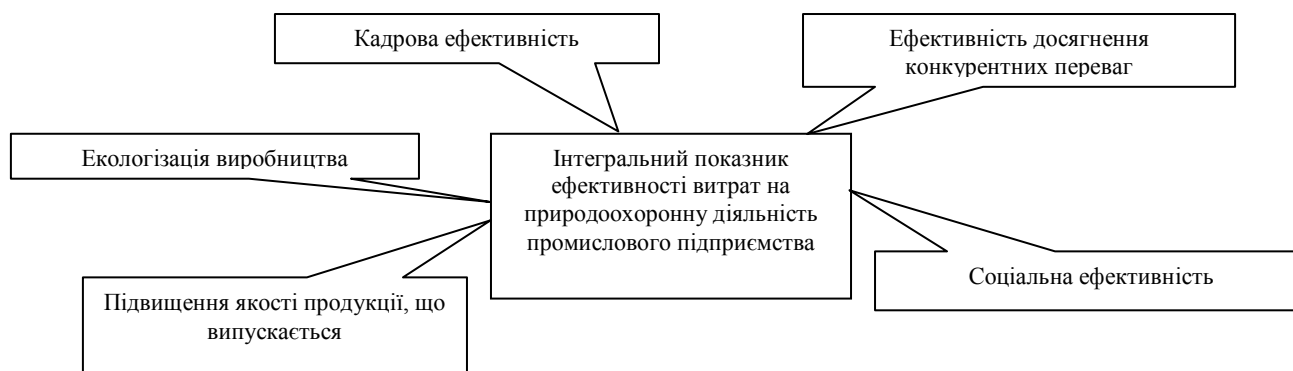

Рис. 1. Складові інтегрального показника ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства

Такий перелік складових інтегральної ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства цілком відповідає вимогам, що висуває до показників ефективності промислового підприємства загальна теорія організації. Не можна не погодитись з Р. О. Коренченком [6], який виділяє саме якість виробничого процесу, якість готових виробів, енергоекономічність виробництва, кадрові аспекти та конкурентоспроможність підприємства як основні критерії-показники, за допомогою яких можливо встановити ефективність буття організації. Це в свою чергу дозволяє в узагальнюючому вигляді надати склад та механізм взаємодії елементів промислового підприємства, які можуть забезпечувати досягнення показників його діяльності.

Таким чином, ефективність витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства є комплексною характеристикою, кожна складова якої може бути описана за допомогою сукупності показників. Для кількісної оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства оптимально скористатися процедурою інтеграції сукупностей показників, що описують складові комплексної характеристики, – ефективність досягнення конкурентних переваг, соціальну та кадрову ефективності, екологізацію виробництва та підвищення якості продукції, що випускається. Безумовно, між вищезазначеними складовими ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства має місце певна взаємозалежність, визнання якої обумовлює необхідність розглядати складові комплексної характеристики з погляду їх взаємного впливу. Проте такий підхід може призвести до суттєвого ускладнення процедури оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства. Для уникнення недоречного розростання даних необхідно усунути взаємозамінні показники з їх сукупностей, що описують кожен складову ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства.

Показник ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства є інтегрованим як за своєю сутністю, так і за процедурою визначення. Для опису кожної складової інтегрального показника ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства – ефективності досягнення конкурентних переваг, соціальної та кадрової ефективності, екологізації виробництва та підвищення якості продукції, що випускається, – запропоновані сукупності показників, у кожній з яких побудована внутрішня ієрархія.

Показники, що характеризують складові інтегрального показника ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства, відібрано з урахуванням їх здатності більш повного відображати ту або іншу складову інтегральної оцінки такої ефективності.

Існуючі на сьогодні методики визначення ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства мають значні недоліки, серед яких можна виділити ототожнення ефективності вищезазначених витрат тільки з їх економічною ефективністю, ґрунтування розрахунків на даних минулого періоду, практично повне ігнорування якісних показників, відсутність оцінки перспектив подальшого розвитку підприємства та його природоохоронної діяльності тощо. Система показників оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства, яка пропонується в дослідженні, дозволяє виправити виявлені недоліки. Вона складається з п'яти основних складових: ефективності досягнення конкурентних переваг, соціальної ефективності, екологізації виробництва, кадрової ефективності та підвищення якості продукції, що випускається. Такий перелік складових інтегрального показника ефективності витрат на природоохоронну діяльність обумовлений їх специфікою та метою здійснення і дозволяє:

Запропонована система показників для оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства відповідає основним вимогам до систем показників: вона має оптимальну кількість входних показників, яких не повинно бути більше ніж 25; у ній досягнуто розумний баланс між так званими діагностичними показниками, які демонструють контрольованість діяльності підприємства та сигналізують про неординарні події, що потребують негайного усунення, та стратегічними, які визначають стратегію досягнення успіху в умовах конкуренції.

Аналіз існуючих систем показників, що використовуються для оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства виявив ряд значних недоліків, серед яких

ОБГРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИТРАТ НА ПРИРОДООХОРОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

головним є переважно однобоке визначення ефективності цих витрат. Показники, що використовуються, характеризують в основному тільки економічну ефективність витрат на природоохоронну діяльність на основі використання даних минулого періоду, не беручи до уваги інші види ефективності та перспективи підприємства. Пропонований підхід ґрунтується на розумінні ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства як комплексного показника, що складається з ефективності досягнення конкурентних переваг, соціальної та кадрової ефективності, екологізації виробництва та підвищення якості продукції, що виробляється. Кожна зі складових ефективності витрат на природоохоронну діяльність описується сукупністю показників, кількість та співвідношення яких є оптимальним для цілей дослідження. Показник оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства є інтегрованим як за своєю суттю, так і за процедурою його визначення та є порівнюваним за рівнями ієрархії за складовими оцінки.

Для визначення інтегрованого показника ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства рекомендовано використати метод нечіткої логіки, обґрунтування вибору якого було наведено у [7].

Джерела та література:

1. Балацкий О. Ф. Эколого-экономический аспект энергосбережения / О. Ф. Балацкий, А. А. Швиндина // Вісник СумДУ. Серія: Економіка. – 2007. – № 1. – С. 5-13.
2. Богданов А. А. Тектология (Всеобщая организационная наука) / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – 304 с.
3. Боголепов В. П. О состоянии и задачах развития общей теории организации / В. П. Боголепов // Организация управления. – М. : Наука, 1968. – С. 46-60.
4. Гараедаги Дж. Системное мышление : Как управлять хаосом и сложными процессами : Платформа для моделирования архитектуры бизнеса / Дж. Гараедаги; пер. с англ. Е. И. Недбальская; науч. ред. Е. В. Кузнецова. – Минск : Гревцов паблишер, 2007. – 480 с.
5. Каплан Роберт С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Роберт С. Каплан, Дейвид П. Нортон; пер. с англ. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ЗАО "Олимп-Бизнес", 2004. – 320 с.
6. Коренченко Р. А. Общая теория организации : учеб. для вузов / Р. А. Коренченко. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 286 с.
7. Святохо Н. В. Обґрунтування оцінки ефективності витрат на природоохоронну діяльність промислового підприємства з використанням методу нечіткої логіки / Н. В. Святохо // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 175. – С. 34-38.